

ЕТНОСИМВОЛЬНІ АСОЦІАТИВНІ ПАРАЛЕЛІ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ (під кутом зору О. О. Потебні)

У статті пропонуємо реконструкцію мовної символіки українських народних пісень, виходячи з постулату О. О. Потебні, що тільки з погляду мови можна впорядкувати символи згідно зі світоглядом народу. З цією метою, спираючись на методичку О. О. Потебні, реконструюємо етносимвол *вода* з огляду на його асоціативні паралелі з реаліями стану і поведінки людини.

Ключові слова: образ, символ, асоціативна паралель, народна пісня.

О. О. Потебня не раз наголошував на необхідності розкладання народних пісень на окремі частини, що викликається потребою пояснення тих чи інших образів народної поезії. Заняття не завжди продуктивне. Про це свідчать хоч би слова М. В. Берга, які наводить сам О. О. Потебня¹: «Це чудо (малоросійські пісні.— О. П.) розлите в усьому: в словах і в порівняннях, а іноді й просто не знаєш у чому: гарно, та й годі! Порівняння, улюблені малоросійською піснею, мають у ній ту особливість, що вони зовсім *не порівняння, а щось на зразок того*; але так зачаровує грація виразу, що й не помітиш цього». Далі М. В. Берг наводить рядки народної пісні: «Рибалочка по бережку да рибоньку удить, а милая по милому да серденьком (? білим світом) нудить. Рибалочка по бережку рибоньку хапає, а милая по милому тяженько вздыхає». М. В. Берг захоплюється більше формою пісні, ніж її змістом, зауважуючи, що іноді стає байдуже до того, який вона передає смисл. О. О. Потебня далі все ж розкриває образний зміст цієї пісні. Вона починається з протиставлення: «Ой ти живеш та на горі, а я під горою; чи ти тужиш так за мною, як я за тобою?». «Тужити» тут не означає «горювати». Наступні два рядки увиразнюють цей стан як вияв піклування, любові, кохання: «Якби б тужив так за мною, як я за тобою, то жили б ми, серце моє, як риба з водою». Тут з'являється традиційний народний образ («риба з водою») на означення природного гармонійного стану речей — життя в любові, у злагоді, пор.: «Журилася мати мною, як риба водою», тобто «думала, піклувалася про мене». У пісні, яку наводить М. В. Берг, піймана риба задихається без води, а мила за милим (рибалочкою) «тяженько вздыхає». Отже, гармонії стосунків немає.

Детальніше спинимося на широко опоетизованому в народній свідомості образі води, оскільки з нею тісно пов'язане життя людини від народження до смерті і взагалі все земне природне життя. Недарма в Галичині кажуть: «Вода — наша мама» на означення того, що вона є джерелом усякого органічного життя.

---

¹ Потебня А. А. Эстетика и поэтика.— М., 1976.— С. 244–245.

Красномовним є й розмаїття різних епітетних характеристик води: *безкрая, висока, низька, неглибока, глибока, скаламучена, збовтана, темна, чорна, біла, блакитна, синя, прозора, чиста, холодна, тепла, крижана, похмура, тиха, прибутна, убутна, бурхлива, збурунена, розгуляна, піниста, плюскітлива, прудка, бистра, пінлива, грайлива, стрімка, швидка, шумлива* (про рух і характер водних скупчень, потоків і течій)².

У народі вважалося, що вода була від початку світу, пор. у колядці: «Що ж нам було з світа початку? Нічого не було, одна водонька» або в залятті — «водочко, найстарша царичко». За давніми віруваннями, деś посеред землі, у Єрусалимі, знаходиться «центр (пуп) землі», звідки випливають усі річки та моря й повертаються туди. Здавна воду шанують як святу — у воду не можна плювати. Воді поклонялися, зокрема річкам, ставкам, озерам приносили жертви. Про наших предків у візантійського письменника VI ст. Прокопія читаємо: «Шанують вони річку, німф і деякі інші божества, жертвують їм усім і з цих жертв ворожать»³. Схиляння перед водою породили її зменшено-пестливі утворення — *водиця, водичка, водичечка, водиченька, водонька, водочка*, а також її множинну форму — *води* (наприклад: *теплі води = вирій*). Ворожіння з водою збереглося до нашого часу, коли під Введення беруть воду в місці, де сходяться три річки (струмки, джерела), і проливають її через полум'я в підставлену миску. Таким способом освячена вода особливо цілюща від хвороб та вроків. Воду освячували ще до прийняття християнства, бо здавна вірили, що вона має очищувальну силу. *Обливання водою* — магичний народний обряд насилання щастя-долі. Наприклад, у Галичині обливали молодих перед від'їздом до вінця, а на Юріїв день, коли вперше виганяли худобу на пасовище, обливали пастуха, щоб худоба була здоровою. Обливання як таке символічно передає очищувальну, оздоровчу і запліднювальну силу дощу. Не випадково й нареченій бажають: «Будь багата, як земля». Водою обливалися на престольні свята з побажанням щастя й здоров'я (звідси другий день Великодніх свят — *Обливаний понеділок*). О. О. Потебня зазначає, що обливалися біля колодязя водою, аби відвернути посуху і викликати дощ. Волога, сира земля — це ґрунт, насичений водою, отже, земля, запліднена дощем. Саме така земля — мати (Мати Сира Земля), бо, як мати, годує людину (тобто є родючою)⁴. Вона, зрештою, приймає й людину в своє лоно, тобто дає їй вічний спочинок.

Проливання води в обряді пологів символізувало розкриття джерел. У річковій воді купалися також з ритуальною метою на Купала. Оскільки йорданська вода вважається особливо корисною для здоров'я, купаються в річці також на Водохреща (Йордань). Віра в силу свяченої води породила приповідку: «Йдуть, як по свячену воду», тобто всі без винятку. Воду, освячену на Водохреща (вона називається богоявленською або йорданською) здавна вживають проти всіляких хвороб, кроплять нею господу й худобу, бо вірять, що цієї води боїться нечиста сила. Недарма кажуть: «Боїться, як чорт свяченої води». Йорданською водою вмиваються дівчата — «на красу». Цілющу силу має також стрітенська, благовіщенська, купальська вода. Лікувальні властивості має дощова та «правдива» вода, а також наговірна, над якою проказувалися замовляння. Свята вода — символ правди: «Скільки в решеті водиці, стільки в милої правдиці». Святою вва-

² Див.: Бибик С. П., Єрмоленко С. Я., Пустовіт Л. О. Словник епітетів української мови.— К., 1998.— С. 62–66.

³ Січинський В. Чужинці про Україну.— Л., 1991.— С. 8.

⁴ Потебня А. А. О некоторых символах в славянской народной поэзии.— Х., 1914.— С. 76–78.

жається так звана *непочата* вода, тобто не знечищена якимось дотиком. Це або джерельна вода, або взята з криниці, річки до сходу сонця. Черпали її із заходу на схід і використовували в замовляннях. Цілющі властивості приписували їй зібраний на Купала до сходу сонця росі. Здоровою вважали так звану *зоряну* воду, яка залишалася на ніч непокритою під зоряним небом. У народі вірили, що така вода набирала від зірок лікувальних властивостей. Вважалося, наприклад, що воду слід залишати відкритою проти зірок на ніч у дійниці, а потім напувати нею зурочену корову, яка давала мало молока.

У І. Франка читаємо: «Коли сниться чиста вода, то це значить — здоров'я (або радість, або добра новина)»; взагалі вода як така символізує передусім здоров'я. Наприклад, благословляючи молоду, батько виголошує формулу: «Будь здорова, як вода, будь весела, як весна, будь родюча, як земля». Подібне бажала й сповитуха: «Посилай же, Боже, матері здоров'я, а новородженому, щоб був багатий, як земля, а дужий, як вода»⁵.

Здоровою називають у народі холодну воду. О. О. Потебня, коментуючи одну з народних пісень, говорить, що жінка, видана заміж за немилого, протиставляє своє безутішне горе всезілювальній силі холодної води⁶: «Тече вода холодная з-під кореня дуба: нема мені одрадоньки од мого нелюба. Нема мені одрадоньки ні д'отця, ні д'неньки; сушать мене, в'ялять мене мої вороженьки».

Вода символізує парування, запліднення, розмноження. Не випадково в давні часи шлюб бралися біля води. Принаймні звертає на себе увагу паралелізм народнопісенних мотивів залицяння як напування водою, а перевіз через річку, рятування з води потопаючої дівчини або якихось її уборів (вінка, коштовних прикрас) — з обрядом умикання при воді, з умиванням при зав'язуванні подружжя, купанням, обливанням водою. Звідси *брести через воду* — віддаватися, *перенести дівчину через воду* — посватати, *зловити вінець дівчини* — оженитися, *переплисти* — одружитися, *утопитися* — не одружитися. О. О. Потебня серед інших символів, пов'язаних з водою, відзначає символіку купання, тобто залицяння, кохання⁷: «Чи се тая криниченька, що голуб купався? Чи се тая дівчинонька, що я женихався?» Навпаки, утопити когось означає, за О. О. Потебнею⁸, відмову в коханні, приречення на страждання через нерозділене кохання: «Ждала, ждала козака дівчина, сама заміж пішла. Дівчинонько-голубонько, що ти наробила, що ти мене молодого навіки втопила».

О. О. Потебня згадує і про умикання біля води, відоме ще з часів Нестора-літописця, пояснюючи це тим, що біля води найчастіше можна було застати дівчину одну або з подругами, які не можуть та й не хочуть завадити умиканню. Отже, місце біля річки найбезпечніше для побачення. Разом з тим у піснях наголошується, що небезпечно ходити до броду по воду, пор.: «Як ходила до броду по воду, то згубила віночок у воду» або: «Не йди, не йди до броду по воду, та не слухай голубоньків, де рано гудуть: вони твоє дівування в поле занесуть! Вони тебе молодую та ізрадять, од батенька до свекора переманять, із дівчини в молодицю та нарядять». На думку О. О. Потебні, тут проглядає й інша символіка. Оскільки один з обов'язків дівчини-дочки в родині — ходити по воду, а до броду

⁵ Тут і далі пісенні ілюстрації беремо з видань: *Жайворонок В. В.* Знаки української етнокультури.— К., 2006.— 703 с.; *Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии.— Х., 1914.— С. 7–123.

⁶ *Потебня А. А.* О некоторых символах в славянской народной поэзии.— Х., 1914.— С. 54–56.

⁷ Там же.— С. 55.

⁸ Там же.— С. 67.

ходять дівчата не лише по воду, а й на побачення, то *наносити води* означає «*покохати, полюбити*»⁹: «Ой, пий, мати, тую воду, що я наносила; люби, мати, того зятя, що я полюбила». Як бачимо, тут постає й інший символ — *пити воду*, тобто *любити, кохати*, наприклад: «Два голуби воду пили (любили одне одного), а два колодили (намагалися посварити)». Учений спинає свій погляд на народно-пісенній діалогічній єдності: [він:] «Не буду я воду пити, бо вода нечиста, бо у воду нападало кленового листя»; [вона відповідає:] «А й бо то-то не кленинка, зозулино пір'є; прийди, прийди, мій миленький, на моє подвір'є». О. О. Потебня пояснює: «Він звинувачує її в невірності; вона виправдовується, стверджуючи, що провина — дріб'язкова»¹⁰.

Так чи інакше, вимальовується типова життєва ситуація: дівчина щодня десь під вечір ходить з коромислами і відрами по воду (до броду, до річки, до криниці), бо цього вимагає буденна потреба в питній воді. Там її очікує суджений — відбувається побачення. Дівчина бере воду, разом з хлопцем тамує спрагу. Типовість ситуації народжує типову образність. Зрештою, на цій основі в народно-пісенній поезії постає символіка єднання, задоволення спраги кохання. Вона особливо виразно постає в ситуаціях заперечення або умови: «Всюди гори, всюди гори, нігде води пити, пішли хлопці за границю, нікого любити» (молоді дівчата не мають пари, бо хлопців забрали в солдати), «Коли мене покидаєш, покинь воду пити» (як застереження від гріховності). Відповідно *напитися води* символізує задоволення любовної спраги: «Ой дай мені, моя мила, водиці попити та чей те я перестану за тобою тужити». Якщо *пити воду* означає і кохати, й бути коханим, то *напитися води*, на думку О. О. Потебні, є засобом викликати до себе кохання: «Чи я, мати, не хоріш, чи я, парень, не доріс? Чому мене, моя мати, дівчата не люблять? — Піди, синку, до криниці, напийся водиці: будуть тебе дівки любить іще й молодіці» або хоч бодай помилуватися можливим чи жаданим об'єктом кохання¹¹: «Добривечір, удівонько! Дай води напитися! Хорошую дочку маєш, хоч дай подивитися! — Стоїть вода на відничку, так ти і напийся; сидить дочка в віконечка, так ти й подивися!» або: «Ой, відтвори, мати, хату, хай води нап'юся, чи хорошу доню маєш, нехай подивлюся». Цю символічну версію підтверджує такий контекст: «Край тихого броду п'є сивий кінь воду; просилася мила та до свого роду», де *пити воду* означає «бажати, прагнути».

Спинимось на таких рядках народної пісні: «Звідси гора, звідти друга, нігде води напитися; задумав я женитися, задумав я жінку мати, беруть мене у солдати». Наведена вище символіка цього разу пов'язана з темою солдатчини, бо тривала відсутність пострижених хлопців заважає подружньому щастю (див. вище цитату «Всюди гори...»). Про батьківську тугу за синами-солдатами говорять такі рядки: «Глибокі колодязі, ніде води напитися, нема наших синів із нами — ні на кого подивитися». Відповідно за батьківською хатою, за рідним краєм горюють і сини-солдати: «Кажуть мені річку брести широкую та глибокую. А та річка невеличка — мені з неї не напитися, горе ж мені на чужині — ні до кого прихилитися».

Пити вино, за О. О. Потебнею, — теж любити¹². Але коли пиття води означає печаль, то пиття спиртних напоїв — веселощі. Ця протилежність відтворюється, зокрема, в таких пісенних рядках: «Пийте, люде, горілочку, а я буду пити воду; тяжко жити на чужині а без мого роду». Символіку горювання, тужіння

⁹ Там же. — С. 58.

¹⁰ Потебня А. А. Эстетика и поэтика. — М., 1976. — С. 248.

¹¹ Там же. — С. 10.

¹² Там же. — С. 11–14.

передають ще й такі рядки: «Ой піду я до кирниці пити воду з дненьця; ой без ножа, без талірки не край мого серця».

З наведеною символікою води тісно пов'язаний образ криниці. О. О. Потєбня зауважує, що *копати криницю* означає любити, сватати дівчину¹³. Про нещасливу любов герої однієї пісні (майже по-батьківськи) говорить: «Викопа я криниченьку, викопа я дві; вихова я дівчиноньку людям, не собі» або: «Ой викопа я криниченьку, та не пити води, ой полюбив же я дівчиноньку, та не мати жони». Про кохання, яке закінчується сватанням, ідеться в іншій пісні: «В огороді криниченька некопаная; а ще ж моя дівчинонька несватаная. В огороді криниченька викопаная; а вже ж моя дівчинонька висватаная».

У народних піснях вода *чиста* — дівка гарна, мила, вірна, любя, вода *нечиста* — дівка невірна. З одного боку, вода взагалі була натуральним символом чистоти (ознакою цього, як уже згадувалося, є старовинна заборона пловати у воду, про що згадувалося вище). До того ж вода вважалася настільки чистою (отже, святою), що була нездатна прийняти в себе взагалі щось нечисте (отже, грішне). На цьому віруванні побудовано так звану пробу водою (звідки фразеологізм *вивести на чисту воду*, а також прокляття «вода б його не протонула!»), тобто як великого злочинця не прийняла). З другого боку, кажуть: «На чистій воді не жалі і тонути», тобто за чисте, добре діло можна і голову покласти, бо честь залишається незаплямованою. Чистота води асоціюється з дівчою красою, цнотливістю, як у пісні: «Ой я гляну на чисту воду та на свою вроду». Чиста вода асоціюється зі світлом, як і краса та дівоцтво. Звідси блиск води — символ сміху, радості, а сама така вода — молодої, чистої дівчини¹⁴. Саме чиста, світла вода здавна виступає магічним засобом очищення не лише фізичного, а й морального. Обливаючись водою на Святого Івана, на Гуцульщині примовляли: «Добридень, водичко-ярданичко, найстарша царичко! Обливаеш гори, коріння, облий і мене, народжену, хрещену, від усякої мерзи, від погуби, аби я така була чесна і велична, як весна. Аби була така красна, як зоря ясна! Як радуються цій весні, так аби ся мені радували. Аби була сита, як осінь, а багата, як земля».

На противагу символіці *чистої, світлої* води виступає негативна символіка *нечистої, каламутної* води. О. О. Потєбня говорить, що як темрява взагалі, так і каламутність води — печаль, отже, смутність, невеселість¹⁵: «Чому в ставу вода руда? Мабуть, хвиля збила; чом дівчина невесела? Мабуть, мати біла» або ще: «Чого ти, мила, така, як водиченька мутная». Каламутна вода — символ не лише смутку, а й якоїсь неприємності (про віщій сон кажуть: «Каламутна вода сниться, то якась напасть, обмова» або: «Сниться каламутна вода — на сльози»). Символом суму каламутна вода виступає в таких рядках: «Тече вода з-під города та скаламучена. Яка в тої Парасочки хата засмучена!» або ще: «Тече вода каламутна. Чого, дівко, така смутна?». У деяких пісенних творах така вода виступає символом ворожості, сварливості: «Гей, сірі гуси воду сколотили, вражі люди дівчину відбили» або ще: «Два голуби воду брали (тобто двоє любилися), а два колотили (обмовляли, намагалися розлучити). Бодай то ті повмирали, що нас розлучили». В одній з пісень образи «води каламутної» і «рибки баламутної» символізують наростання протистояння двох претендентів на серце дівчини: «Межи двома берегами вода каламутна, межи двома озерами рибка баламутна. — Пане-брате, пане-брате, будемо ся бити, бо білявка кого схоче, то буде лю-

¹³ Там же.— С. 56–57.

¹⁴ Там же.— С. 71–72.

¹⁵ Там же.— С. 72.

бити». Щодо суспільного життя, то каламутна вода символізує в ньому хаос, беззаконня: «У каламутній воді рибка ловиться». Водночас ознака «каламутний» може бути не разовою, а викликаною тривалими відчуттями, наприклад, усвідомленням нещасливої долі: «Купалась мене, моя мамко, в каламутній воді. Не далась мені, моя мамко, ні щастя, ні долі».

Течія води асоціюється в мові з поняттям бистроти або ж тихого плину. Позбавити воду вільної течії, зауважує О. О. Потебня, означає насильно видати дівчину заміж¹⁶, пор.: «Ох не спиняйте у ставу води, нехай вона рине; ох не дайте мене за п'яниченьку, да нехай він ізгине!» На протигагу цьому О. О. Потебня наводить рядки з іншої народної пісні: «Ой вийду я за ворітечка: да рине вода, рине; не силуйте мене за нелюба, да нехай він згине». Плин води символізує передусім час (наприклад, *багато (чимало) води утекло*). Час для людини — це передусім її особисте життя, тому коли він іде (збігає) за водою, це викликає смуток, бо щось минає без вороття. Звернімо, зокрема, увагу на народнопісенний образ дівочої нещасливої долі в таких рядках: «Та дав мені таку долю, та й та пішла за водою. Іди, доле, за водою, а я піду за тобою дівчиною молодою».

Таїть у собі небезпеку *бистра* вода. Недарма кажуть про того, хто *пустився на бистру воду*, що він узявся за якесь непевне, ризиковане діло; див. ще в народній пісні: «Ой ти, вербо кудрявая, хто тобі кудрі повив. — Повила мене суха лоза, бистра вода, що хвилю б'є. Кажуть люди — мій муж не п'є; як світає — до коршми йде, як смеркає — з коршми йде». Тут «бистра вода» — ризикований крок, на який пішла дівчина (у пісні — *верба*), віддавшись за п'яницю. На протигагу бистрій воді у народнопісенній творчості яскраво постає образ тихої води, що символізує приховане наростання розладу між молодою парою. Дівчина любить іншого («Гилля, гилля, сірі гуси на тиху воду» — вода тоді стає каламутною, що є вже ознакою розладу). Козак кличе дівчиноньку до себе на розмову: «Порадь мені, дівчинонько, як рідная мати, а чи мені женитися, а чи тебе ждати?». На що дівчина відповідає: «Ой я тебе, козаченьку, і раджу й не раджу, я з тобою вечір стою, на іншого важу». Розлад відбувається не без втручання лихих (злих) сил: «Тиха вода, тиха вода береги зриває, лихая година з пари розлучає». Ту саму символіку може мати й бистра вода: «Ой плили качата бистрою водою, немає, дівчино, правдоньки з тобою». Тиха вода символізує також спокійну людину, яка іноді вибухає гнівом проти яких-небудь обмежень, бунтує: «Тиха вода бережечки зносить» або ще: «Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й перейде». Спокійна, але завзята людина, розсердившись, накоїть більше лиха, ніж бистра, запальна, що швидко вибухає, але й так само швидко відходить. Інші приклади: «Тиха вода греблі рве» або «Тиха вода береги ломить, а бистра тамує» (про нібито спокійну, але насправді пристрасну, завзяту людину). Водночас тиха вода в цілому символізує спокійну вдачу, вдумливість і чутливість. Про людину з цими якостями кажуть: «Тихий, як глибока вода». А про зосереджену мовчазну людину говорять: «О, то тиха вода».

Глибока вода символізує розум, коли кажуть: «Глибока вода тихо плине» про розумну, статечну людину, що все робить ґрунтовно, не кидаючи слів на вітер. Від розумної людини завжди можна корисну пораду почути, звідки вислів: «З глибокої криниці студена вода». Водночас глибока вода символізує небезпеку, навіть смертельну загрозу, бо кажуть: «Глибока вода — видима смерть». І застерігають: «Не пхайся на глибоке», тобто не берися за ризиковані

¹⁶ Там же. — С. 59.

справи (наприклад, у торговельних операціях), щоб не постала потім дилема, про яку в народі кажуть: «Шукай собі або глибокої води, або високої гиллі».

О. О. Потебня говорить, що дощ як запліднювальний першопочаток протиставляється дощу, який символізує сльози (звідси *лити, проливати сльози*), горе, незлагод у родині¹⁷. У народних піснях є, наприклад, символ *проливання (розливання)* води як поетичний образ розладу в сім'ї, навіть ненависті. Це спричиняється як стосунками зятя з тещею або свекрухи з невісткою, так і молодих, наприклад: «Ой пий, мамо, тую воду, що я наносила; люби, мамо, того зятя, що я полюбила. — Ой не буду води пити, буду розливати; нелюбого зятя маю, буду розлучати» або: «Не розливай, мати, води, бо важко носити; не розлучай мене з милим, не тобі з ним жити» або ще: «Пливе човен, води повен (повен любові), да коли б не пролився» (коли б любов не перейшла в ненависть).

Асоціюється з дощем також *кроплення водою* — магичний обряд поливання дрібними водяними краплями, бризками; кроплення здійснюється зазвичай свяченою водою, з одного боку, з побажанням щастя, долі, добробуту, а з другого, — з обереговою метою, щоб відвернути нечисту силу. Це здійснює насамперед баба-сповитуха. Бризкаючи породілля воду на голову, вона примовляє: «Обливаю тебе від усякої дряховиці, полижної лиховиці ... Всю біду, чари і бісничі вигоню геть з хати за двері... Тьфу, хай усе іще зає, пропадає геть далеко в безвісті страшні». Кропили молодих перед виходом весільного поїзду до церкви. Свахи співали: «Водиці, матінко, водиці, бо нас кропити годиться правою рученькою, доброю доленькою». Кроплення часто супроводжується обсіпанням (хмелем, зерном і т. ін.). Це скріплює побажання щастя. О. О. Потебня зазначає, що сіпання за своєю символікою цілком відповідає обливанню¹⁸. Під час кроплення молодих і посипання їх збіжжям співають: «Вийди, матінко, вийди з яровою пшеничкою, свяченою водичкою покропи діточки». Мати кропила змоченим у воді зіллям, а господиня весілля обсіпала збіжжям. У деяких місцевостях відоме ще йорданське кроплення, пов'язане безпосередньо з йорданською свяченою водою, про яку йшлося вище.

Насамкінець зупинимося на розливі весняної води, символіку та асоціативні зв'язки якого детально описує О. О. Потебня¹⁹. Розлив затоплює землю, все заливає повінь. Вона замулює луги, сінокоси. Усе це символізує горе, журбу («Уже лужечки-бережечки вода поняла, молодую Марусю журба обняла»), розлад у молодій родині: «Невелика поточина луги ізмучила; хвалилася ледачина: любка відлюбила». Хоч чутка й пішла від недоброї людини, що мила розлюбила судженого, вона ж сама стверджує: «Не жаль мені за лугами, що пішли з водою, а й жаль мені на попонька, що звінчав з бідою». Вороги радіють з чужого нещастя, на що нещасна молодиця відповідає: «Розливайтесь береги; не втішайтесь вороги» (тобто «не радійте, незважаючи на мою печаль-журбу»). У «Слові о полку Ігоревім» читаємо: «Тоска разліяся по Русской землі; печаль жирно тече середь землі Русской». Як в окремому випадку з нещасною молодою жінкою, так і в розлив нещастя на цілу країну (як повінь) символіка може асоціюватися з островом («Острів у морі, а серце в горі»). Маємо випадок міфічної матеріалізації образу (замулені луги — нещасливий шлюб, туга й печаль охоплює Руську землю — як руйнівні потоки розливу води). Печаль зображується не лише великими розливами води, але й простим природним доторканням до неї (наприклад, спу-

¹⁷ Там же.— С. 81.

¹⁸ Там же.— С. 79.

¹⁹ Там же.— С. 67–71; див. ще: Потебня А. А. Эстетика и поэтика.— С. 248–249.

щенням гілля у воду, підмиванням коріння дерева, мочінням стебел конопель у воді тощо), наприклад: «Не рад явір хилитися, вода корні мие, не рад козак журитися, так серденько ние», «Оддала мене моя матінка, оддала, заручила, а я зеленую коноплючку на озері намочила».

Як розлив води, так і водний потік як такий можуть бути перешкодою для побачення: «Рад же б я, милая моя, та до тебе приплинути: заливає Дунай бережечки, та нікуди обминути», «Тече річка невеличка: схочу — перескочу; віддай мене, моя мати, за кого я схочу». Бачимо прагнення подолати перешкоду, яка може бути й глибоким чи зимним бродом: «А у броду нема льоду, нема переходу; ой коли ж ти мене любиш, бреди через воду». Тут брід можна перебрести, але він може бути й неподоланною перешкодою. Наприклад, у пісні «Розлилися броди» йдеться про чотири броди як символ вибору (бо кажуть: «Не знаєш броду, не скачи у воду»). Дівчині зозуля щастя кувала, шука-риба кригу розбивала, соловейко щебетав, а їй судилася нещаслива доля: «Дівчина плакала, за нелюба йдучи», та ще й у чужу сторонку з наказом від матері сім літ дома дочці не бувати.

З розливом води або з дощем асоціюються сльози (розлуки, горя, нещастя — звідси *обливатися* (*заливатися*, *розливатися*) *сльозами*); пор.: «Плаче, як річка тече», «Головку склонив, слізеньку вронив, а з тої слізки дунай розлився». З дощем і сльозами асоціюється роса. Зі сльозами її зближує символіка гіркоти і ідкості, бо інколи роса випадає плями на рослинах (звідси прислів'я: «Поки сонце зійде, роса очі виїсть»). Зазначене зближення символізує горе: «Упала роса на мої карі очі, а дрібні слізки на мої білі ніжки». На противагу рясним сльозам, що символізують горе, тугу, як розлив води, роса виступає ознакою прихованого страждання і скупого його зовнішнього вияву: «Де матуся плаче, тихий дунай тече; де плаче сестриця, там стоїть води криниця; де милая ридає, там і роси немає». Коли навесні спадає повінь, то убуває й печалі на світі, бо весна є світло й радість. Символом весни виступає соловейко, щебетання якого асоціюється з веселощами й гуляннями: «Нема в саду соловейка, нема й щебетання; нема мого миленького, не буде й гуляння. Ой як в саду соловейко щебече раненько, як мій милий біля мене, гулять веселенько». В іншій пісні заміжня жінка, оточена домашніми турботами й печалями, говорить солов'ю: «Не щебечи рано на зорі, да не обтрусил ранньої роси: нехай обтрусить моя матінка, до мене йдучи, одвідуючи, ой як я живу, як я горюю». Як відомо, сонце, що висушує ранню росу, — це на втіху. Того самого (обтрусити ранню росу) чекаємо і від соловейка, весняного, ранкового і веселого птаха. Але молода жінка нещаслива в родинному житті. У наведеній пісні вона не хоче втіхи від соловейка, а жде її лише від матері. Очевидно, через те, що соловейко їй щастя не нащебетав.

Символіка води в народнопісенній творчості сягає первісних вірувань, найтісніше пов'язаних із життям людини і природою, що її оточує. Це була релігія реального життя²⁰. Вода належала до одного з головних культів природи як об'єкта людського поклоніння, бо була сильнішою за людину. Як елемент первісної віри, вона була тісно пов'язана як з матеріальним, так і з духовним життям людини, здебільшого життям особистим, родинним, оскільки з давніх-давен над водою відбувалися молодіжні ігрища, під час яких не тільки умикали дівчат, але й, згідно з обрядовістю, обливали одне одного та кидали у воду з очищувальною або оздоровчою метою. Здавна зафіксована людиною важливість води в явищах світу, її запліднювальний зв'язок із землею, таємничість її походження не могли

²⁰ Митрополит Іларіон (І. І. Огієнко). Давні вірування українського народу. — К., 1992. — С. 13.

не тривожити уяви людини та не викликати побожного ставлення до цієї стихії. Водні джерела спочатку обожувалися безпосередньо, а потім опосередковано через образи численних антропоморфних водних істот. На цій основі зароджувалася народнопоетична символіка, на яку така багата народна поезія. Як продукти образного мислення, етносимволи обростали численними асоціативними зв'язками — епітетними, антонімними, предикативними. О. О. Потебня зауважував, що «народна поезія не знає картин природи заради них самих»²¹. Усі вони підпорядковані асоціативній символіці стану і поведінки людини. Учений наголошує, що «тільки з погляду мови можна впорядкувати символи згідно зі світоглядом народу, а не зі свавіллям того, хто їх описує»²². Таким чином, народнопоетичні образи породжуються не стільки особливостями фольклорного народнопісенного жанру, скільки самою природою мови, її глибинною етнообразною сутністю.

V. V. ZHAJVRONOK

ETHNOSYMBOLIC ASSOCIATIVE PARALLELS IN THE UKRAINIAN FOLK SONGS (from Oleksandr Potebnia perspective)

The article reveals the reconstruction of language symbolism of Ukrainian folk songs due to O. Potebnya's saying that symbols can be arranged only according to the language laws and nation's world outlook. With this purpose and according to O. Potebnya's methodology we reconstruct ethnic symbol *вода* due to its associative parallels with the names and objects of a person's condition and behaviour.

Keywords: image, symbol, associative parallel, folk song.

²¹ Там же.— С. 68.

²² Там же.— С. 6.